

DE GENEESMIDDELEN IN HET PESTTRAKTAAT VAN JOANNES DE VESALIA

Prof. em. J. Lemli

De receptuur in het Pesttraktaat van Joannes de Vesalia werd in een vroegere bijdrage besproken¹, evenwel zonder een overzicht te geven van de geneesmiddelen die werden gebruikt. Het traktaat werd in facsimile uitgegeven maar is moeilijk leesbaar².

De identificatie van de geneesmiddelen vergt heel wat onderzoek omdat de reproductie van het handschrift niet altijd optimaal is en de kopiist waarschijnlijk niet vertrouwd was met de farmacobotanische nomenclatuur en de benamingen van de geneesmiddelen foutief heeft weergegeven.

Teneinde de onderzoeker die het manuscript wil bestuderen te ontlasten van de moeilijke identificatie van de geneesmiddelen, wordt hier een glossarium-index van de enkelvoudige en samengestelde geneesmiddelen uit het traktaat voorgesteld.

GLOSSARIUM-INDEX DER ENKELVOUDIGE EN SAMENGESTELDE GENEESMIDDELEN

Voor de identificatie der simplicia werd gebruik gemaakt van W. Schneider, *Lexicon zur Arzneimitttelgeschichte*, Frankfurt, 1986, Band I, Tierische Drogen en Band V, Pflanzliche Drogen en van W.F. Daems, *Nomina simplicium medicinarum ex synonymariis medii aevi collecta*, Leiden, 1993.

De cijfers achter het siglum S (Schneider) betekenen: I voor Band I en V voor Band V in drie delen VA, V2, V3. Het laatste cijfer is de bladzijde.
Het cijfer achter het siglum D (Daems) is het volgnummer in het synonymarium.

Voor de botanische nomenclatuur werd gebruik gemaakt van F. Hencke, G. Buchheim en S. Seybold, *Zander Handwörterbuch der Pflanzennamen*, Stuttgart, 1984 en van J. E. Delange e.a., *Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord Frankrijk en aangrenzende gebieden*, Meise, 1988.

¹ Lemli, J. de receptuur in het Pesttraktaat van Joannes de Vesalia. Bulletin Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, 2002; 102; 30-36.

² Joannes de Vesalia. Pesttraktaat (ca. 1455). Facsimile, Academia Regia Belgica Medicinæ; Dissertationes – Series Historica, nr. 6, Brussel 1998.

- Abrotanum** 28v: *Artemisia abrotanum* L., citroenkruid (D 2).
- Absinthium** 28v, 33v, 35r, 39r: *Artemisia absinthium* L., alsem (S V1 136).
- Acedulla** 31r, 36v, 38r: zie acetosa.
- Acetos(s)a** 34r, 35r, 36r, 37r: *Rumex acetosa* L., of een andere Rumexsoort, zuring (S V3 193).
- Acorus** 28v: *Acorus calamus* L., kalmoes (S V1 42).
- Affodilus** 40v: *Asphodelus albus* Mill., affodil (S V1 150).
- Agaricum** 1v, 32v, 33r, 34v, 35r, 37v, 39r: *Polyporus officinalis* L., lorkenzwam (S V3 105).
- Agresta** 31r, 36v: onrijpe druif of het sap ervan (S V3 410).
- Alkekingi** 41v: *Physalis alkekengi* L., jodenkers (S V3 57).
- Aloe** 1v, 2r, 5r, 32v, 33r, 33v: het tot droog ingedikte sap uit de bladeren van verschillende soorten Aloe, aloë (S V1 70).
- Aloe cicotrinus** 39v: = aloe socotrina, *Aloe perryi* Bak., aloë van Socotra (S V1 70).
- Aloes lignum**: zie lignum aloes.
- Aloeticum** 33r: samengesteld geneesmiddel dat aloë bevat.
- Altarakaii** 39r: zie endivia silvestris.
- Ambra** 35v, 39v: (grijze) amber, geurig vetachtig uitscheidingsproduct uit de darmen van de potvis, *Physeter macrocephalus* (S I 18).
- Amigdalla** 32r, 39v: de vrucht van *Prunus dulcis* D.A. Webb., zoete of bittere amandel (S V3 122).
- Anabula** 13v: *Euphorbia esula* L., heksenmelk (D 29).
- Anthora** 36r: *Aconitum anthora* L., (S V1 40).
- Anthos** 40v: zie rosmarinus.
- Apium** 43r: *Apium graveolens* L., selderij (S V1 109).
- Aqua fortis** 40r: sterk water, 50% salpeterzuur gebruikt voor het scheiden van goud en zilver.
- Aqua solis** 35v: goudwater, een alchemistische bereiding die goud in drinkbare vorm zou bevatten.

Arancia 29r, 31r, 31v, 36v, 39r: *Citrus aurantium* L., (bittere) oranjeappel.

Argentum 39v, 47v, 48r, 48v: zilver (als vijlsel).

Argentum vivum 47v, 48v: kwikzilver

Aristologia 5r, 31v, 35v: de wortel van de toen als aristolochia rotunda of aristolochia longa bekende planten die echter afkomstig kunnen zijn van een zevental Aristolochiasoorten (S V1 124).

Arnoglossa 25v, 26r, 40r, 41r, 42v: *Plantago major* L., grote weegbree (D 5).

Arsenicum 39v, 47v: arsenicum(III)oxide.

Asongia (porcina) 40v, 41r: axungia, (varkens)reuzel (S V1 58).

Aspaltum 13v: asphaltum of bitumen judaicum, mengsel van bitumen en gesteente destijds gewonnen uit de Dode zee, jodenpek.

Atharaxaton 30v: zie endivia silvestris.

Aurum 35v, 36r, 39v, 47v, 48r, 48v: goud als vijlsel of in blaadjes.

Azarum 28v: *Asarum europaeum* L., mansoor (S V1 145).

Balsamita 36r: *Mentha aquatica* L., watermunt (D 87).

Basilicon 39v: zie ocimum.

Bdelium 28v: bdellium, de hars uit verschillende Commiphorasoorten o. a. *C. africana* Engl., *C. mukul* Engl. (S V1 352).

Be(e)n 29r, 32r, 39v: behen album, de wortel van een Centaureasoort (S V1 258) of behen rubrum, de wortel van *Limonium vulgare* Mill. (S V2 254).

Berberis 19v, 29r, 31r, 35r, 36v, 43v: *Berberis vulgaris* L., zuurbes (D 93).

Berillus 39v: beryllus, beril.

Betonica 31v: *Stachys officinalis* (L.) Trev., betonie (S V3 289).

Bezoar 1v, 35v, 47v: concreties van haren, plantenvezels en kalk aangetroffen in het maagdarmsstelsel van sommige herkauwers, als tegengift in gebruik (S I 21).

Bezoardicum, bezoarticum 29r, 47v: ontgiftend middel door zijn urine- en zweetbevorderende werking maar bevat geen bezoar.

Bolus armenus 5r, 33r, 34v, 36r, 38r, 41r, 43r: Armeense klei, een door ijzeroxide roodgekleurde klei o.a. afkomstig uit Armenië.

Borago 29r, 31v, 33r, 34r, 35r, 39v: *Borago officinalis* L., bernagie (S V1 182).

Branca ursina 40v: *Heracleum sphondylium* L., bereklauw (D 95).

Buglossa 29r, 31v, 34r, 35r, 36r, 39v, 48r: *Anchusa officinalis* L., ossetong (lingua bovina). (S V1 92)

Calamentum 28v: een nog niet nader bepaalde calaminthasoort (S V1 208).

Calx viva 39v: ongebluste kalk.

Camomilla 30r, 34r, 42v, 43v: *Matricaria recutita* L., *Chamaemelum nobile* (L.) All. Of *Anthemis cotula* L., kamille (D 112).

Camphora 26v, 27r, 29r, 35v, 37r, 38r, 38v, 39v: kamfer afkomstig van de kamferboom *Dryobalanops aromatica* Gaertn.

Canapis 13v: *Cannabis sativa* L., hennep (D 555).

Cantharida 41v, 42r: cantharide, de groene kever *Lytta vesicatoria* L.

Caparus 31r, 35r: *Capparis spinosa* L., kapperboom (D 132).

Capilli Veneris 34v: *Adiantum capillus-veneris* L., venushaar (S V1 47).

Capitellum 41v : loog bereid door extractie met water van een mengsel van ongebluste kalk en as van bonenstro.

Caprifolium 43r: een Lonicerasoort, kamperfoelie (S V2 269).

Cardamomum 32r, 39v: *Elletaria cardamomum* (L.) Maton, kardemom (S V2 50).

Cassia fistul(I)a 19v, 25r, 29v, 34r, 37v: *Cassia fistula* L., pijpkassie of kassie (D 153).

Celidonia 36r: *Chelidonium majus* L., stinkende gouwe (S V1 275).

Centaurea 40v: *Centaureum erythrea* Rafn., duizendguldenkruid (D 111).

Centonica 33v: *Artemisia cina* O.C. Berg et C.F. Schmidt, wormkruid (S V1 13).

Cicorea 34r, 34v, 35r: *Cichorium intybus* L., (wilde) chicorei (D 565).

Cinamomum 31r, 31v, 32r, 39v: *Cinnamomum aromaticum* Nees, kaneel (S V1 306).

Cipressus 28v: *Cupressus sempervirens* L., cipres (S V1 400).

Ciprus 28v := ciperus, *Cyperus rotundus* L., of *C. longus* L., cypergras (S V1 416).

Citonius 29r, 31r, 33v, 35r, 36v: de vrucht van *Cydonia oblonga* Mill., kweeper (S V1 407). De meer appelvormige variëteit : crisolima of crisemilla.

Citrangulum 33v: zie citrus

Citrus 29r, 31r, 31v, 35r, 35v, 36r, 36v, 37v, 38r, 38v, 39v: de vrucht van *Citrus medica* L., (ook ci(d)trangulum genoemd), later verdrongen door de vrucht van *Citrus limon* (L.) Burm.f., citroen, vroeger limones (limoenen) genoemd. Ook de schillen en de zaden worden gebruikt (S V1 322).

Coagulium 35v: stremsel uit de maag van verschillende dieren (S I 31).

Coloquintida 1v, 39r: *Citrillus colocynthis* (L.) Schrad., kolokwint (D 152).

Confectio : een likkepot (zie electuarium) met een vastere consistentie uitsluitend met suiker bereid.

Confectio Hamech 23v, 37v: een purgeermiddel beschreven door de Arabische geneesheer Hamech, bestaande uit verschillende simplicia waaronder een aantal purgativa.

Consolida 25v, 40r, 40v, 41v: men kende drie soorten consolida: de consolida major is de smeewortel, *Symphytum officinale* L. (D 129), de consolida media is waarschijnlijk *Brunella vulgaris* L. of *Ajuga reptans* L. (D 130) en de consolida minor is *Bellis perennis* L. (D 131).

Coralum 32r, 36r, 39v: = corallium, koraal (S I 33).

Coriandrum 31v, 33v, 34r, 35v, 39v, 40v: *Coriandrum sativum* L., koriander (S V1 370). *Coriandrum preparatum* of *confectum* wordt bereid door droge koriandervruchten gedurende 24 uur in wijn of azijn te drenken en nadien te drogen.

Costus 28v: waarschijnlijk de wortel van *Saussurea lappa* Clarke of van *Costus speciosus* (J. G. Koenig) Sm. (S V1 380, S V3 234).

Crisemilla 31v: zie citonius.

Crocus 2r, 5r, 29r, 31r, 32r, 32v, 36r, 43v: *Crocus sativus* L., saffraan (D 564).

Cucumer asinnus 29v : *Ecballium elaterium* (L.) A. Rich., wilde komkommer of springkomkommer (S V2 45).

Curcubita 31v, 37r: *Curcubita pepo* L., pompoen (S V1 396).

Diacameron 47v : likkepot bevattende o.a. goud en zilver (Antidotarium Nicolai).

Diacatolichon 34r: = diacatholicon, likkepot met laxerende werking op basis van senna, rabarber en tamarinde (Antidotarium Nicolai).

Diagridium 35r: ten einde de sterk purgerende werking van scammonium te milderen werd de hars in kweeperen gekookt en daarna gedroogd.

Diaprunus Nicolai non scamaniatum, sine scamonea 34r, 38r: likkepot op basis van damascuspruimen maar zonder het sterk purgerende scammoniumhars, volgens de formule uit het Antidotarium Nicolai.

Diaquilon 43r: = emplastrum diachylon, pleister op basis van slijmen volgens de formule van Avicenna.

Diarodon 47v: bereiding op basis van de kroonblaadjes van rode rozen.

Diasene 34r: laxerende likkepot op basis van senna (Antidotarium Nicolai).

Diptamnus 33v, 36r: *Dictamnus albus* L., (S V2 23).

Doronicum 36r, 39v : *Doronicum pardalianches* L. (S V2 35).

Ebur 36r: ivoor.

Electuarium 5r : likkepot, een bereiding van honingachtige consistentie op basis van suiker of honing of een mengsel van beide die al likkend werd ingenomen.

Electuarium triachale 5r, 33v, 35v: likkepot met triakel (zie theriaca).

Elleborus albus 16r, 29v: *Veratrum album* L., wit nieskruid (D 191).

Elleborus niger 1v, 39r: *Helleborus niger* L., zwarte nieswortel (D 582).

Emplastrum: zalfachtige, taaie maar uitstrijkbare bereiding die meestal op een doek werd uitgesmeerd en uitwendig toegepast.

Endivia 36r, 37v: *Cichorium endivia* L., andijvie (S V1 292).

Endivia silvestris 30v, 38r: *Cichorium intybus* L., wilde cichorei (S V1 290). In het Arabisch al tarassacon, vervormd tot atharaxaton of altaraka (ii).

Enulla (campana) 28v, 31v, 33v: inula, de wortel van *Inula helenium* L., alant (S V2 197).

Epatica 35r: zie hepatica.

Epithima 19v: = epithema, kompres.

Epithium 35r: *Cuscuta epithimum* (L.) L., klein warkruid (D 194).

Eruca 41v: *Eruca vesicaria* (L.) Cav. Ssp. sativa (Mill.) Thell., raket (wilde kool), (S V2 62).

Euforbium 16r: een Euphorbiasoort, wolfsmelk (S V2 73).

Faba 13v: *Vicia faba* L., tuinboon (D 177).

Faseolus 13v: *Phaseolus vulgaris* L., boon (S V3 49).

Feniculum 31v: *Foeniculum vulgare* Mill., venkel (S V2 101).

Fermentum 41v, 43r: zuurdesem.

Flammula 42r: *Ranunculus flammula* L., egelboterbloem (S V2 155).

Flos aeris 39v: koperacetaat, kopergroen.

Fragaria, frugaria 34r, 39v: een Fragariasoort, aardbei (S V2 105).

Fumiterra 34r, 35r: *Fumaria officinalis* L., duivekervel (S V2 112).

Galenga 39v: *Alpinia officinarum* Hance, galanga (S V1 75).

Galliae muscatae 34r, 39v: trochisken bevattende een zestal aromatische kruiden en muskus (Antidotarium Nicolai).

Gallae 25v, 41r, 42v: galnoten.

Gariofilata 28, 35r: *Geum urbanum* L., nagelkruid (D 248).

Gariofilus 29r, 32r, 34r, 36r, 37r: de bloemknop van *Syzygium aromaticum* (L.) Merr. et M. Perry, kruidnagel (D 118). Ook de steeltjes van de kruidnagelen werden gebruikt.

Gariofilum 36r: een Dianthussoort, anjer (S V2 22).

Gariofolus 28v: zie gariofilus.

Genciana 35v: = gentiana, de wortel van een Gentianasoort (S V2 125).

Genestra 28v: *Sarothamnus scoparius* (L.) Wimm. Ex Koch, brem (S V1 419).

Granatum 25v, 29r, 31r, 31v, 32v, 36v, 41r, 43r: de vrucht van *Punica granatum* L., granaatappel. Er werden drie soorten granaatappels gebruikt: de zure (*granata acetosa*), de zoete (*dulcia*) en de halfzure (muza), (S V3 142).

Hepatica 35r: *Anemona hepatica* L., leverbloem (S V2 164).

Hordeum 19v, 30r, 43r, 43v: *Hordeum vulgare* L., gerst (D 348).

Hyssopus 28v, 31v, 33v: *Hyssopus officinalis* L., hysop (S V2 190).

Iacintus 39v: = hyacinthus, hyacinth, zirconiumsilicaat (edelsteen).

Ireos 1v: *Lilium candidum* L., witte lelie (D 273).

Juniperus 5r, 28v, 33v, 34r, 35v: *Juniperus communis* L., jeneverbes(struik) (D 262). Grana juniperi, jeneverbessen.

Kalendulla 39v: = calendula, *Calendula officinalis* L., goudsbloem (D 150).

Karebe 39v: = charabe, barnsteen.

Lactiluxara 34v: *bactisecula* of *bactisoxere* uit de siroop van Wilhelm van Saliceto: *Centaurea cyanus* L., korenbloem (S V1 261). Dat *lactiluxara Scariola agrestis* zou zijn is onwaarschijnlijk omdat de bloemen van deze plant geel zijn.

Lactuca 19v, 31v, 34v: *Lactuca sativa* L., sla (D 275).

La(u)danum 29r: de hars van o.a. *Cistus ladanifer* L. (S V1 317).

Lapdanum 28v: zie *ladanum*

Lapacium 23v, 37v: *Rumex crispus* L., *R. obtusifolius* L., of *R. hydrolapathum* Huds., zuring (S V3 193).

Lappa major 39r: *Arctium lappa* L., grote klis (S V1 119).

Laurus 5r, 28v, 34r, 36r: *Laurus nobilis* L., laurier (D 629). *Baccae lauri*, laurierbessen.

Lavenda, lavendula 28v : = *lavandula*, een Lavandulasoort, lavendel (S V2 237).

Lens 25v, 41r, 42v, 43v : *Vicia lens* Coss. et Germ., linze (S V2 244).

Lignum aloes 28v, 34r, 36r, 37r : ook xilaloes, het hout van *Aquilaria malaccensis* Lam., aloëhout (S V1 112).

Lilium celeste 39r : *Iris germanica* L., blauwe lis (D 620).

Limones: zie citrus.

Lingua bovina 34v: zie buglossa.

Linum 13v, 40r: *Linum usitatissimum* L., vlas (S V2 257). Lini semen, lijnzaad.

Luna 48v : zilver.

Lupullus 38r : *Humulus lupulus* L., hop (S V2 177).

Macianum 36v : *Malus sylvestris* Mill., wilde appel (S V2 286).

Macis 32r, 35v, 39v : de artillus van de muskaatnoot *Myristica fragrans* Houtt., foelie (S V2 339).

Majorana 29v: *Origanum majorana* L., marjolein (S V2 282).

Malva 29v, 40v: een Malvasoort, kaasjeskruid (S V2 288).

Manna 34r, 38r: het gedroogde exsudaat van *Fraxinus ornus* L. (S V2 109).

Manus Christi cum perlis 35v, 39v: tabletten bestaande uit suiker en tot fijn poeder gebrachte parels.

Margaritae 36r, 38r, 39v: parels (S I 49).

Marubium 33v: ook pras(s)ium, *Marrubium vulgare* L., malrove (S V2 297).

Mastix 28v, 29v, 32v, 33v, 34r, 36r, 40v: hars uit de bast van *Pistacia lentiscus* L. (S V3 84).

Melissa 29r, 31v, 35r, 39v: *Melissa officinalis* L., citroenmelisse (S V2 308).

Menta 28r, 29r, 31v, 34r: een Menthasoort, munt (S V2 310).

Menta palemonna 36r: zie pulegium.

Mercurialis 29v: *Mercurialis annua* L., en *M. perennis* L., bingelkruid (S V2 320).

Metridatum 33r : = mithridatum. Confectio met een groot aantal simplicia, universeel geneesmiddel en antidotum.

Mileum 13v: = milium, *Panicum miliaceum* L., gierst (D 636).

Mir(r)a: zie myrrha.

Mirabolani 19v, 34r, 35r, 37v, 38r, 39v, 41r: = myrobolani. Myrobalanen, de vruchten van verschillende Terminaliasoorten waarvan er vier werden gebruikt : myrobolani bellerici, chebuli, citrini en indae. De myrobolani izebuli zijn waarschijnlijk synoniem met chebuli. De myrobolani emblici zijn afkomstig van *Phyllanthus emblica* L. (S V3 323).

Mirtillus 29r, 39v: *Vaccinium myrtillus* L., blauwe bosbes (S V3 377).

Muscus 29r, 35v, 39v: = moschus, muskus, secreet van de bronstklieren van het muskushert (S I 52).

Myrrha 2r, 5r, 28v, 29r, 32v, 37r: mirre, de gomhars uit verschillende soorten Commiphora o.a. *C. molmol* Engl. (S V1 352).

Napellus 7v, 28r: *Aconitum napellus* L.; (blauwe wolfswortel), blauwe monnikskap (D41).

Nenuf(f)ar 36r, 37r, 37v: *Nymphaea alba* L., waterlelie (S V2 366).

Nigella 33v: het zaad van verschillende Nigellasoorten (S V2 363).

Nucis cortex 43r: de bolster van de vrucht van *Juglans regia* L. (S V2 211).

Nux muscata 35v: de zaadkern van *Myristica fragrans* Houtt., nootmuskaat (S V2 339).

Ocimum 36r: ook basilicon, *Ocimum basilicum* L., basielkruid (D 350).

Olibanum 34v, 36r: zie thus.

Onfancis 19v: = omphacium, sap van onrijpe druiven (S V3 410).

Ordeum: zie hordeum.

Origanum 28v: *Origanum vulgare* L., wilde marjolein (S V2 390).

Orobus 13v, 40r: *Lathyrus montanus* Bernh., bergerwt (S V2 234).

Os de corde cervi 36r, 39v: kruisvormig beentje uit de verticale scheidingswand van het hertenhart (S I 55).

Oxizacara 37v: = oxisacchara, bereiding op basis van suiker, azijn en sap van granaatappels (Antidotarium Nicolai).

Ozinum 36r: zie ocimum.

Pentaphilon 40v: *Potentilla reptans* L., vijfvingerkruid (S V3 114).

Petrocilium 31v: *Petroselinum crispum* Mill., peterselie (S V3 42).

Pilulae ellefanginae Mesue 34r: = pilulae alephanginae Mesue, pillen met aloë, mirre, mastix, saffraan en een tiental aromatische kruiden.

Pim(n)pinella 36r, 48r: *Pimpinella saxifraga* L., bevernel (S V3 67).

Piper 40r: *Piper nigrum* L., (zwarte) peper (S V3 79).

Piretrum 29v: = pyrethrum, *Anacyclus pyrethrum* (L.) Lag. of *A. officinarum* Hayne, bertram (S V1 86).

Pisum 13v, 31v: *Pisum sativum* L., erwt (S V3 87).

Plantago 19v, 34r, 35r, 43v: een Plantago-soort, weegbree (S V3 88).

Polipodium 39r: *Polypodium vulgare* L., eikvaren (S V3 104).

Portulaca 19v, 27r, 31r, 36r, 37v: *Portulaca oleracea* L., postelein (D 357).

Pras(s)ium 31v, 35r: zie marubium.

Pruna damasena 34r: damascuspruim, pruimen ingevoerd uit Syrië golden als de beste (S V3 127).

Psillium 38r: psyllium, afkomstig van verschillende Plantago-soorten o.a. *P. afra* L., en *P. arenaria* Waldst. et Kit. B (S V3 89).

Pulegium, pulegium cervinum 28v, 34r: *Mentha pulegium* L., polei (D 356).

R(e)ubarbarum 19v, 32v, 33v, 34v, 35r, 37v, 38r: *Rheum officinale* Baill., *Rheum palmatum* L., var. *tanguticum* of var. *palmatum*, (Chinese) rabarber (S V3 165).

Ribes 29r, 36v: *Ribes rubrum* L., aalbes (S V3 174).

Rob 43r: ingedikt sap van vruchten of van kruiden.

Rosa 19v, 26v, 29r, 30r, 32v, 33r, 35r, 35v, 36r, 37r, 38r, 39v, 40r: een rozensoort (S V3 181).

Rosmarinus 28v, 34r, 40v: (anthos), *Rosmarinus officinalis* L., rozemarijn (S V3 187).

Roxa: zie rosa.

Rubea tinctoris 43v: *Rubia tinctorum* L., meekrap (S V3 189).

Ruta 26v, 27r, 31v, 33v, 35v, 36r: *Ruta graveolens* L., wijnruit (D 403).

Sal armoniacum 48r: salmiak (ammoniumchloride).

Salix 30r, 37r: een wilgensoort.

Sal nitrum 48r: salpeter.

Salsamita 36r: zie balsamita.

Salvia 28v, 31v, 36r: een Salviasoort, salie (S V3 213).

Sambuci sumitates, extremitates 26r, 42r: de bloeiende toppen van *Sambucus niger* L. en *S. ebulus* L., vliertoppen (D 425).

Sandaracha 28v, 34r: de hars uit *Juniperus communis* L., sandarak (S V2 215).

Sandel(i)um 28v, 29r, 35r, 36r, 39v: = sandalum, sandelhout. De rode en reukloze sandel is afkomstig van *Pterocarpus santalinus* L. f. of *P. indicus* Willd. (S V3 137). De witte en door bewaren geel geworden en naar moschus reukende sandel is afkomstig van *Santalum album* L. (S V3 224).

Sarcocolla 40v: gom verkregen uit verschillende soorten *Penaea* (S V3 37).

Savina 28v: *Juniperus sabina* L., zevenboom (D 416).

Saphir(i)um 36r, 39v, 41r: saffier.

Scabiosa 25v, 34r, 36r, 37v, 40r, 41r, 42v: *Knautia arvensis* (L.) Coult., beemdtkroon, (vroeger *Scabiosa arvensis* L., schurftkruid) (D 436).

Scariolla 34v: *Cichorium endivia* L., andijvie (D 572).

Scariolla agrestis 34v, 35r: *Lactuca serriola* L., wilde sla (S V2 222).

Scolopendria 31v : *Asplenium scolopendrium* L., tongvaren (D 438).

Semina communia minora 29v: een mengsel van vier zaden. Er zijn twee mengsels van gewone kleine zaden: de koude (frigida) en de warme (calida). Waarschijnlijk gaat het hier om de koude: sla, andijvie, cichorei en postelein.

Semina communia frigida, semina frigida majora 35r, 31r: de grore koude zaden zijn: meloen, pompoen, watermeloen en komkommer.

Sempervivum 37v: *Sempervivum tectorum* L., donderblad (S V3 249).

Sena 35r: *Cassia senna* L., senna (S V1 248).

Serpilium 28v: *Thymus serpyllum* L., wilde tijm (S V3 340).

Sinapis 40r, 41v, 42r: *Sinapis alba* L., mosterd(zaad) (S V3 263).

Smaragdus 36r, 39v: smaragd.

Sol 35v, 48v: goud.

Solatrum 35v, 37v, 41r, 43v: *Solanum nigrum* L., zwarte nachtschade (S V3 274).

Spodium 35r, 36r, 39v: oorspronkelijk de as van rietsuikerwortels (*spodium arabum*), later vervanger door gebrande ivoor.

Squinatedum 28v: *Cymbopogon schoenanthus* (L.) Spreng., kameelstro (S V1 410).

Squingibini sirupus 39v: is oxymel, een mengsel van azijn en water met honing of suiker.

Stafisagria 43r: *Delphinium staphysagria* L., staverkruid (S V2 19).

Stercus columbinum 1v, 39r, 39v, 41v: duivendrek (S I 32).

Storax 28v, 37r: = styrax, de hars uit *Styrax officinalis* L. (S V3 299).

Storax liquidus 29r: = styrax liquidus, vloeibare styrax of liquidambar, de balsem uit *Liquidambar orientalis* Mill. (S V2 259).

Sulphur 47v, 48r, 48v: zwavel.

Tamarindus 25r, 31v, 34v : de vrucht van *Tamarindus indica* L., dikwijls als vruchtenmoes gebruikt, tamarinde (S V3 315).

Tamariscus 29r: tamarisk, de vrucht van verschillende soorten Tamarix (S V3 317).

Tasibarbasum, tassobarbatum 19v, 25v, 40r, 43v: zie verbascum.

Terbenthina 28v: = terebinthina, de hars uit de *Larix decidua* Mill. (S V2 230).

T(h)eriaca, tiriac(h)a 5r, 26r, 33r, 33v, 35v, 36r, 38r, 38v, 42r: triakel, een antidotum bestaande uit 50 tot 100 simplicia waaronder opium en slangenvlees.

Teromentila: zie tormentilla.

Terra sigillata 35v, 36r: gezegelde aarde, witte tot rood gekleurde klei van het eiland Lemnos, tot pastilles verwerkt en voorzien van een ingeperste zegel.

Thimus 35r: *Thymus vulgaris* L., of *T. serpyllum* L. (echte of wilde) tijm (S V3 340).

Thomei 39r ?

Thora 36r: *Ranunculus thora* L., (*Ranunculus sceleratus* of *herba venenata*), blaartrekkende boterbloem (S V3 153).

Thus 28v, 34r, 37r: de gomhars van *Boswellia sacra* Flückiger, wierook ook olibanum genoemd (S V1 184).

Tormentilla 5r, 35v: *Potentilla erecta* (L.) Rauschel, tormentil (D 459).

Tremorza 25v, 34r: *Succisa pratensis* Moench, duivelsbeet (D 267).

Tribuli 39r: distels (D 462).

Trifera persica 35r: tryphera persica, ingewikkelde bereiding met een dertigtal simplicia, hoofdzakelijk met een laxerende werking.

Trifera saracenic 34r: tryphera sarracenic, likkepot met een dertigtal simplicia waaronder de vijf soorten myrobalanen.

Trochisci 38r: platte, ronde pastilles bestaande uit een of meerdere simplicia met als bindmiddel suiker, gom en slijm.

Trosici 43v, r: zie trochisci. Trosici calidicon = callitrichon: *Adiantum capillus-veneris* L.

Tunici herba 34r, 36r, 40v: het kruid van verschillende Dianthussoorten, anjerkruid (S V2 22).

Unguentum basiliconis 40v: Mesue geeft twee formules: unguentum basilicon minus bevattende hars, teer, was en olie en de unguentum magnum, die bovendien nog vet, gluten, wierook, mirre en vislijm bevat.

Unicornum 35v, 36r: eenhoorn, hoorn verondersteld afkomstig te zijn van het fabeldier de unicornum, maar in feite de stootand van de narwal (*Monodon monocerus*).

Vallariana 41v: *Valeriana officinalis* L., valeriaan (S V3 379).

Verbascum 19v, 25v, 40r, 43v: *Verbascum thapsus* L. (*Thapsus barbatus*), koningskaars (S V3 387).

Vermicularis 37r: *Sedum acre* L., muurpeper (S V3 245).

Viola 19v, 34r, 34v, 35r, 37v, 38r: *Viola tricolor* L., *V. odorata* L. of *V. canina* L.; viooltje (S V3 400).

Violaria 29v: zie viola.

Virgutum 31r, 32v, 36v: waarschijnlijk = verjus, sap van onrijpe druiven.

Viticulum 39v: *Bryonia dioica* Jacq., heggerank (S V1 198).

Vitis 28v, 30r; *Vitis vinifera* L., wijnstok (S V3 408).

Vitriolum 41v: het sulfaat van ijzer, koper of zink.

Xilo aloes 37r: zie lignum aloes.

Yreos 1v: zie ireos.

Ysopus 28v, 31v, 33v: zie hyssopus.

Zandraca 34r: zie sandaracha.

Zedoaria, zeduarium 35v, 37r: *Curcuma zedoaria* Rosc., wilde gember (S V3 403).

Zinziber 31r, 32r, 35v: *Zingiber officinales* Rosc., gember (S V3 418).

Prof. em. J. Lemli
Termeredellelaan 3
B-3020 Winksele